

De band met ouders en partner-relaties: longitudinale verbanden met emotionele problemen in de late adolescentie

Geertjan Overbeek, Wilma Vollebergh, Rutger Engels & Wim Meeus

---

Summary

This study examined whether associations between parental bonds and emotional disturbance were less strong for adolescents with partner relationships, and whether the quality and duration of partner relationships were related to adolescents' emotional disturbance. Longitudinal data were used from a sample of 568 adolescents aged 15 to 19, who were interviewed in 1994 and 1997. Analyses showed significant cross-sectional associations between parental bonds and emotional disturbance, but no systematic longitudinal relationships were found. The link between parental bonding and emotional disturbance was less strong for youths with romantic partners cross-sectionally, but not longitudinally. The quality and duration of romantic relationships were not related to emotional disturbance in this age group.

Alhoewel eerdere noties dat vroegkinderlijke ervaringen een overweldigend en onomkeerbaar effect zouden hebben op de latere sociaal-emotionele ontwikkeling zijn verlaten (Shaffer, 2000), wordt de kwaliteit van de ouder-kind band nog steeds verondersteld van groot belang te zijn voor het individuele welbevinden in latere levensfasen (Sroufe, Carlson, Levy, & Egeland, 1999). Ook vanuit empirische studies weten we dat onveilige gehechtheidspatronen in kinderen gerelateerd zijn aan verscheidene vormen van psychopathologie bij volwassenen (Belsky & Cassidy, 1994) en dat jonge mensen die opgroeien in ondersteunende, 'warme' gezinnen, relatief hoge niveaus van zelfwaardering en lage niveaus van psychologische stress rapporteren (voor een review, zie Rice, 1990). Echter, tijdens de adolescentie vind het tweede separatie-individuatie proces plaats, waarin jon-

Geertjan Overbeek en Rutger Engels zijn verbonden aan de Universiteit Nijmegen.

Wilma Vollebergh is verbonden aan het Trimbos Instituut te Utrecht.

Wim Meeus is verbonden aan de Universiteit Utrecht.

Dit onderzoek werd ondersteund door een financiële bijdrage van het NWO voor het Wendingen In de Levensloop (WIL) project, van 1991 - 1997. Rutger C.M.E. Engels werd financieel ondersteund door middel van een fellowship van het NWO tijdens de voorbereidingen voor dit manuscript.

Correspondentieadres: Geertjan Overbeek, Katholieke Universiteit Nijmegen, sectie Orthopedagogiek: Gezin en Gedrag, Postbus 9140, 6600 HE Nijmegen. E-mail: g.overbeek@ped.kun.nl

Dit artikel is gebaseerd op de afstudeerscriptie van Hugo van der Togt (2001).

geren geleidelijk de geïdealiseerde representaties van hun ouders verlaten en zich steeds meer richten op de relaties met hun leeftijdgenoten – en in het bijzonder partner-relaties. Naarmate ze ouder worden, ervaren adolescenten dan ook een toenemende mate van wederzijdse afhankelijkheid en intimiteit in hun partner-relaties (Laursen & Williams, 1997), die vaak een steeds belangrijker bron van sociale steun worden.

Het separatie-individueel proces wordt doorgaans gesteld plaats te vinden in een context van een warme en zorgzame relatie met ouders, die wel degelijk invloedrijk blijven in het helpen en ondersteunen van hun kinderen (Grotevant & Cooper, 1986). Alhoewel vrienden en partners de ouders misschien vervangen als primaire bron van steun en intimiteit, impliceert dit niet dat de hechte band tussen ouders en adolescenten compleet verdwijnt (Ainsworth, 1989). Toch lijkt het plausibel om te veronderstellen dat het relatieve belang van de ouderlijke invloed op het emotionele welbevinden van hun kinderen afneemt, zodra partner-relaties een belangrijke bron worden van steun en intimiteit. Helaas is deze veronderstelling tot op heden niet onderworpen aan een prospectieve analyse. De huidige studie dient er daarom toe meer inzicht te krijgen in (a) de cross-sectionele en longitudinale verbanden tussen de band met ouders en emotionele problemen tijdens de late adolescentie en (b) de mogelijk modererende invloed die uitgaat van intieme partner-relaties op de verbanden tussen de band met ouders en emotionele problemen.

De band met ouders en emotionele problemen

De term 'band met ouders' verwijst in deze studie naar een hechte en langerdurende affectieve band tussen het kind en diens ouder/verzorger. Vroege ouder-kind interacties vormen de kern van cognitieve schemata die het individuele begrip van en gedrag binnen toekomstige relaties beïnvloeden (Baldwin et al., 1996; Parkes & Stevenson-Hinde, 1982). Deze cognitief-affectieve schemata van de band met ouders, waarin de dimensies van warmte-afstand en autonomie-overbescherming een centrale plaats hebben, blijven tot na de kindertijd van cruciaal belang voor ons emotionele welbevinden (Bretherton, 1985). De schemata worden verondersteld een invloed te hebben op onze persoonlijke ontwikkeling vanwege een capaciteit om percepties en interpretaties van nieuwe relationele gebeurtenissen te 'sturen'. Zo stelde Bartholomew (1990) dat het vermijden van intimiteit bij volwassenen het gevolg kan zijn van eerdere negatieve ervaringen, waarin emotionele kwetsbaarheid gekoppeld wordt aan verwerping door de ouders. Zo'n 'onveilig' model van zelf-ander relaties (de gedachte dat je zelf geen liefde waard bent; de perceptie dat anderen in emotioneel opzicht niet steunend en niet responsief zijn) kan mensen ertoe leiden om een persoonlijk verlies of teleurstelling te interpreteren als een persoonlijk falen, een factor die weer bijdraagt aan de ontwikkeling van stress (Kenny & Rice, 1995).

De 'band met ouders' verwijst in de onderhavige studie dus naar een affectief-cognitieve representatie van de kwaliteit van de band met ouders in de eerste 16 jaar. In navolging van Parker, Tupling en Brown (1979) stellen we dat deze representaties ingedeeld kunnen worden aan de hand van twee dimensies: warmte en overbescherming. Deze dimensies vormen de basis van interpersoonlijke relaties (Hinde, 1979) en worden in brede theoretische zin van belang geacht voor de ontwikkeling van kinderen. Ook komen ze steeds naar voren als bepalende factoren in de ontwikkeling van verschillende psychische aandoeningen (Parker, 1983).

In lijn met de theorievorming over de relatie tussen de band met ouders en emotionele problemen, laten de meeste empirische bevindingen – sommige van

studies uitgevoerd in Nederland – zien dat een kwalitatief goede band met ouders samenhangt met een hoger emotioneel welbevinden. Cross-sectionele studies maakten duidelijk dat er redelijk sterke relaties waren – in de verwachte richting – tussen de kwaliteit van de de band met ouders van adolescenten en hun zelfwaardering (Paterson, Pryor, & Field, 1995), levenssatisfactie (Greenberg, Siegal, & Leitch, 1983), depressieve stemmingen (Burbach & Bourduin, 1986) en emotioneel welbevinden (Helsen, Vollebergh, & Meeus, 1999; Nada Raja, McGee, & Stanton, 1992). Tegenstrijdige resultaten zijn echter gepresenteerd ten aanzien van de kwestie of de relatie tussen de band met ouders en emotioneel welbevinden verandert tijdens de jeugd fase. Alhoewel Greenberg et al. (1983) vonden dat er geen veranderingen waren, lieten Rice (1990) en Engels, Finkenauer, Deković en Meeus (2001) juist zien dat cross-sectionele relaties tussen de band met ouders en emotioneel welbevinden sterker waren in de vroege en midden-adolescentie dan in de late adolescentie en jong volwassenheid.

In tegenstelling tot de grotere hoeveelheid cross-sectionele onderzoeken zijn er slechts een paar longitudinale studies uitgevoerd met betrekking tot de relatie tussen de band met ouders van adolescenten en emotionele problemen. Onderzoek onder Amerikaanse studenten door Rice en Fitzgerald (1995) liet zien dat hun band met ouders redelijk stabiel was over een tweejaarsperiode. Bovendien bleek dat de band met ouders significant samenhang met emotioneel welbevinden twee jaar later. Rice en Fitzgerald (1995) controleerden in hun analyses echter niet voor eerdere niveaus van emotionele problemen en onderzochten dus uitsluitend *cross lagged*-correlaties. Een andere studie door Kenny en Lomax (1998) onder Amerikaanse studenten maakte ook duidelijk dat de band met ouders redelijk stabiel was over een éénjaarsperiode en dat diezelfde band met ouders een significante voorspeller was van emotioneel welbevinden bij de follow-up meting een jaar later. Een saillant detail is echter, dat toen Kenny en Lomax hun analyse-uitkomsten controleerden voor eerdere niveaus van emotionele problemen, er slechts één significante relatie overeind bleef – en alleen bij jongens – namelijk van de band met ouders op emotionele problemen. Concluderend kunnen we nu stellen dat, alhoewel de kwaliteit van de band met de ouders in de adolescentie cross-sectioneel gerelateerd is aan emotioneel welbevinden, het longitudinale bewijs voor een voorspellende relatie vrij zwak is.

Toenemend belang van partner-relaties in de adolescentie

Liefde en romantiek worden steeds belangrijker in het leven van adolescenten (Paul & White, 1990). Studies uitgevoerd in de Verenigde Staten hebben duidelijk gemaakt dat, van de vroege tot late adolescentie het aantal jongeren met een partner-relatie verdubbelt van 30% a 36% in de vroege adolescentie tot 67% a 72% in de late adolescentie (Furman & Wehner, 1997; Laursen & Williams, 1997). In Nederland neemt het aantal jongeren met een partner-relatie toe van 4% onder vroeg-adolescenten tot 40% onder laat-adolescenten (De Zwart & Warnaar, 1995). Bovendien vormen de romantische belevenissen van jongeren de context waarbinnen zij leren over seksualiteit en intimiteit, waarmee ze van centraal belang zijn voor het ontwikkelen van een volwassen identiteit. Een onvermogen om intieme partner-relaties aan te gaan en te behouden kan leiden tot een terugtrekking uit het sociale leven en een geïsoleerde positie ten opzichte van leeftijdgenoten (Erikson, 1963), dat weer zou kunnen resulteren in depressieve stemmingen of een lage zelfwaardering. Tenslotte worden jonge mensen zich steeds meer bewust van de belonende kenmerken, naast sex en liefde, die typisch zijn voor partner-relaties. Geleidelijk aan worden intimiteits- en verzorgingsmotieven

steeds belangrijker in intieme partner-relaties, evenals behoeften om gedachten en gevoelens met de partner te delen (Roscoe, Diana, & Brooks, 1987).

Aangezien over het algemeen wordt aangenomen dat intimiteitsfuncties verschuiven van de relatie met ouders naar de partner-relatie (Hazan & Shaver, 1987), lijkt het logisch om te veronderstellen dat de invloed van ouders op het emotionele welbevinden van hun kinderen – in ieder geval ten dele – wordt overgenomen door de invloed van partners. We moeten er daarbij van uitgaan, dat het hebben van een partner-relatie samenhangt met minder emotionele problemen, omdat interpersoonlijke relaties van kritiek belang zijn voor een gezonde emotionele ontwikkeling gedurende het leven (Roscoe, Kennedy, & Pope, 1987). Bovendien heeft eerder onderzoek aangetoond dat adolescenten met een partner-relatie vaak een uitgebreider netwerk met leeftijdgenoten onderhouden dan adolescenten zonder een partner-relatie (Connolly & Johnson, 1996), dat de tevredenheid met een partner-relatie samenhangt met zelfwaardering (Hendrick, Hendrick, & Adler, 1988) en dat een relatie met een steunende en idealiserende partner leidt tot een sterker zelfbeeld (Murray, Holmes, & Griffin, 1996).

Modereert een partner-relatie de invloed van ouders?

Aannemend dat de belangrijkste relatie verschuift van die met ouders naar die met een partner, kunnen we veronderstellen dat de relatie tussen de band met ouders en emotionele problemen het sterkst is voor die jongeren die géén partner-relatie hebben, in vergelijking met hun leeftijdgenoten die wél een partner-relatie hebben. Met andere woorden: het verband tussen de kwaliteit van de band met ouders en emotionele problemen wordt gemodereerd door het al dan niet hebben van een partner-relatie. Tot nu toe hebben eerdere studies zich niet gericht op een mogelijk modererend effect van 'partner-relatie status' op het verband tussen de band met de ouders en emotionele problemen. Belangrijk is, dat zo'n moderator effect veronderstelt dat specifieke kenmerken van een partner-relatie van invloed zijn op het emotionele welbevinden van jeugd. Het is daarom nodig verschillende kenmerken van de kwaliteit van partner-relaties te onderzoeken, om te bekijken welke mogelijk van invloed zijn op emotionele problemen. Wat betreft deze 'kwaliteit' van partner-relaties, vonden Brennan en Shaver (1995) een negatief verband tussen de mate waarin jongeren hun partner-relatie als veilig en beschermd ervaren en verschillende vormen van probleemgedrag. Daarnaast kan de duur van partner-relaties een indicator zijn van relatie kwaliteit, aangezien er verbanden zijn gevonden tussen langerdurende partner-relaties en hogere niveaus van steun van de partner (Connolly & Johnson, 1996).

De huidige studie

Voor de huidige studie gebruikten we de longitudinale gegevens van 568 adolescenten in de leeftijd van 15 tot en met 19 jaar om de cross-sectionele en longitudinale verbanden tussen de band met ouders en emotionele problemen onder adolescenten te kunnen onderzoeken. Omdat we aannamen dat ouder-kind relaties minder belangrijk zouden worden voor het welbevinden van adolescenten zodra ze partner-relaties zouden krijgen, onderzochten we of het verband tussen de band met ouders en emotionele problemen minder sterk zou zijn voor jongeren met partner-relaties. Verder exploreerden we of de kwaliteit en de duur van partner-relaties samen zouden hangen met de ontwikkeling van emotionele problemen onder adolescenten. In tegenstelling tot de meeste eerder uitgevoerde onderzoeken, die zich alleen richtten op cross-sectionele analyses (voor uitzon-

deringen zie Kenny & Lomax, 1998; Rice & Fitzgerald, 1995), richtten we ons in deze studie ook op longitudinale verbanden tussen de band met ouders en emotionele problemen, door gebruik te maken van data over een drie-jaars tijdsinterval. De onderhavige studie draagt verder bij aan onze huidige kennis doordat we, naast het onderzoek naar de hoofdeffecten van ouder-kind en partner-relaties, ook kijken naar een interactie tussen ouder-kind en partner-relaties in de voorspelling van emotionele problemen.

Methoden

Procedure en steekproef

De gegevens voor deze studie waren afkomstig van een breder, grootschalig longitudinaal panel-survey, het Wendingen In de Levensloop (WIL)-project, waarin de levensloop van jongeren en jong-volwassenen wordt onderzocht. De steekproef was representatief voor de totale Nederlandse bevolking voor geslacht, leeftijd, religie, woonsituatie en opleidingsniveau (Meeus & 't Hart, 1993). Het WIL-project bestaat uit drie meetmomenten, waarvan de eerste plaats vond in 1991. Een totaal van 3,924 Nederlandse gezinnen met adolescenten en jong volwassenen in de leeftijd van 12 tot en met 24 jaar werd getrokken uit een bestaand panel van 10,000 huishoudens. De deelnemers werden vervolgens thuis geïnterviewd door getrainde interviewers. Zij werden gevraagd om een uitgebreide vragenlijst in te vullen in bijzijn van de interviewer, waarin alle items over de kwaliteit van ouder-kind relaties en van partner-relaties en over emotionele problemen waren opgenomen. In totaal werden zo 3,394 vragenlijsten verzameld.

Follow up-metingen vonden plaats in 1994 (tijdstip 2) en 1997 (tijdstip 3). Omdat er geen vragenlijst met betrekking tot de band met ouders was opgenomen in de *baseline*-meting van 1991, gebruikten we alleen die gegevens van de *follow up* metingen. Om de resultaten helder te kunnen presenteren, gebruiken we de term tijdstip 1 (T1) als we verwijzen naar de meting uit 1994 en tijdstip 2 (T2) als we verwijzen naar de meting uit 1997. In totaal deden 1,966 respondenten in de leeftijd van 15 tot 27 mee op T1 in 1994, waarvan 1,302 respondenten ook deelnamen aan T2 in 1997 (66%). Van alle respondenten die zowel op T1 als T2 hun medewerking hadden verleend, selecteerden we een subgroep van 568 jongeren in de leeftijd van 15 tot en met 19 jaar op T1 ($n = 568$; 18 tot en met 22 jaar op T2), om zodoende in de late adolescentie de link tussen de band met ouders en partner-relaties met de ontwikkeling van emotionele problemen te kunnen onderzoeken. Van alle 568 deelnemers van 15 tot en met 19 jaar op T1 had 68% ($n = 388$) geen partner, terwijl ongeveer 31% ($n = 178$) wel een partner had.

De geselecteerde steekproef bestond uit 249 jongens (44%) en 319 meisjes (56%). Op T1 was de gemiddelde leeftijd 17.1 ($SD = 1.40$). In totaal waren 96 adolescenten 15 jaar, 119 waren 16 jaar, 106 waren 17 jaar, 126 waren 18 jaar en 121 waren 19 jaar. Ongeveer 18% van de respondenten had een lagere beroeps- of algemene opleiding, 53% volgde op gemiddeld niveau een beroeps- of algemene opleiding en 30% was bezig met een voorbereidend wetenschappelijke of wetenschappelijke opleiding. Zo'n 93% van alle respondenten woonde bij de ouders thuis en 7% woonde zelfstandig.

We voerden een attritie-analyse uit om mogelijke verschillen te onderzoeken tussen de respondenten die in de longitudinale steekproef waren opgenomen en de respondenten die afhaakten tussen T1 en T2, aan de hand van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, woonsituatie, emotionele problemen en de kwaliteit van de band met ouders. Een logistische regressie-analyse toonde aan dat de responden-

ten die afhaakten vaker van het mannelijk geslacht waren [$OR = 1.53, p < .05$], een laag opleidingsniveau hadden ($OR = .49, p < .05$), jongeren waren die hun moeder als overbeschermend zagen [$OR = 2.26, p < .05$], jongeren waren die voor een periode van 3 tot en met 12 maanden verkering hadden [$OR = 1.79, p < .05$] of jongeren waren met een relatief hoog niveau van emotionele problemen [$OR = 1.22, p < .05$]. Het regressie-model had echter een lage verklaarde variantie. Een R^2 waarde – vergelijkbaar met de R^2 waarde in multiële regressie-analyse – van .03 liet zien dat het model weinig variantie in de uitval verklaarde. Over het algemeen bleek dus dat de verschillen tussen ‘blijvers’ en ‘afhakers’ relatief klein waren.

Meetinstrumenten

Alle concepten werden gemeten door middel van zelfrapportages. De scores op elk van de schalen reflecteren dus de percepties van adolescenten en geven geen inzicht in de objectieve levenssituatie waar adolescenten zich in begeven. De vragenlijsten die werden gebruikt om de band met ouders en ontevredenheid met leven te meten zijn vertaald uit het Engels door middel van een vertaal-terugvertaal procedure (Arrindell, Hanewald, & Kolk, 1989; Arrindell, Meeuwesen, & Huyse, 1991). Het instrument dat we gebruikten om psychische stress en depressieve stemmingen te meten is vertaald door Koeter et al. (1987) (nb.: de auteurs gaven hier niet aan hoe ze de vertaling hebben gemaakt).

Band met Ouders. De kwaliteit van de band met ouders van de jongeren werd gemeten met het Parental Bonding Instrument (PBI; Parker, Tupling, & Brown, 1979). Oorspronkelijk werd de PBI ontwikkeld om het ouderlijk gedrag in een ouder-kind relatie te kunnen waarnemen door middel van 50 items. Later schraptte Parker 10 items en creëerde een 40-item schaal (20 items voor elke ouder) die intensief is gebruikt in het afgelopen decennium. De schaal bestaat uit twee dimensies van zorgzaamheid en overbescherming, die betrekking hebben op zowel de relatie met vader als moeder. De zorgzaamheidsdimensie (10 items) meet een algemeen niveau van ouderlijke warmte en affectie versus desinteresse en verwaarlozing en de dimensie van overbescherming (10 items) meet het niveau van ouderlijke controle en autonomiebeperkend gedrag versus het autonomiebevorderende gedrag van de ouders. De respondenten beantwoordden alle items op een 4-puntsschaal.

Eerder onderzoek door Arrindell, Hanewald en Kolk (1989) wees uit dat een twee-factor structuur toepasbaar is op Nederlandse populaties. De PBI is gebruikt in veel psychologisch en psychiatrisch onderzoek, dat aantoonde dat het instrument een robuuste factorstructuur en een hoge test-hertest betrouwbaarheid had (Lopez & Gover, 1993; Parker, 1990). Verder is bewijs gevonden voor de construct en predictieve validiteit van het instrument in klinische steekproeven (zie Parker, 1990) en studies onder Nederlandse jongeren (zie Overbeek et al., ingediend ter publicatie). Gezien de retrospectieve aard van het instrument is het van belang te benadrukken dat de informatie over de band met ouders van adolescenten gebaseerd is op *herinneringen* aan de warmte en overbescherming van ouders in de eerste 16 levensjaren. In de huidige studie hadden de zorgzaamheid en overbescherming schalen een hoge mate van interne consistentie: Cronbach's alpha was .82 voor zorgzaamheid moeder, .89 voor zorgzaamheid vader, .73 voor overbescherming moeder en .71 voor overbescherming vader.

Psychische stress en depressieve stemming. De mate van psychische stress en depressieve stemming bij jongeren werd gemeten met een verkorte versie van de General Health Questionnaire (GHQ; Goldberg, 1978; Kienhorst, Wilde, Van den Bout, & Diekstra, 1990). De GHQ bestaat uit twee subschalen van psychische

stress (6 items) en depressieve stemmingen (4 items), die ingaan op de mate van recentelijk ervaren psychische stress en depressieve stemmingen. De respondenten werd gevraagd om op een 4-puntsschaal de mate aan te geven waarin symptomen van psychische stress of depressiviteit gedurende de afgelopen 4 weken waren ervaren. In steekproeven van Nederlandse jongeren hebben Kienhorst et al. (1990) gevonden dat de GHQ redelijk tot sterk samenhangt met maten van zelfwaardering en hopeloosheid en dat de GHQ een stabiele factorstructuur heeft. Net als in eerder onderzoek onder Nederlandse adolescenten (Koeter et al., 1987), had de schaal in de huidige studie een hoge mate van interne consistentie: Cronbach's alpha's voor psychische stress en depressieve stemmingen waren respectievelijk .90 en .85 op T1 en .90 en .84 op T2.

Ontevredenheid met leven. Een algemeen gevoel van ontevredenheid over het leven bij jongeren werd gemeten met behulp van de Satisfaction With Life Scale (SWLS; Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985). De SWLS bestaat uit vijf items die beantwoord konden worden op een 7-puntsschaal. Antwoorden werden gehercodeerd, zodat ze een ontevredenheid in plaats van een tevredenheid over het leven reflecteerden. Een eerdere studie naar de psychometrische kwaliteiten van dit instrument toonde aan dat het één onderliggende factor had en een hoge mate van interne consistentie (Neto, 1993). Arrindell, Heesink en Feij (1999) vonden dat de SWLS een voldoende construct validiteit had in een Nederlandse steekproef. Verder is er bewijs voor de predictieve validiteit van de SWLS, aangezien er zoals verwacht een samenhang is met indicatoren van gezondheid, dysforia en neuroticisme. In deze studie waren Cronbach's alpha's .84 op T1 én T2.

Sociale steun van partner. De waargenomen mate van sociale steun van de partner werd gemeten door middel van de rol-relatie methode (zie Meeus, 1989). Deelnemers werden gevraagd om op een 10-puntsschaal aan te geven wat de mate van steun was die zij ervoeren van hun partner als ze problemen hadden in relaties met anderen. Omdat de score van respondenten op dit instrument verwijst naar de score op dit ene item, konden geen betrouwbaarheidscoëfficiënten worden berekend.

Verbondenheid aan partner. De gevoelens van verbondenheid aan de partner werden gemeten met de U-GIDS (Utrecht-Groningen Identity Development Scale; Meeus, 1996), die zes 5-punts items bevat. De respons-categorieën varieerden van 1 = *helemaal onjuist*, tot 5 = *helemaal juist*. Cronbach's alpha voor dit instrument was .86 op T1 en .89 op T2. Eerdere studies hebben geen gegevens gepresenteerd ten aanzien van de betrouwbaarheid en validiteit van het instrument in de huidige vorm.

Duur van partner-relatie. Naar de duur van een partner-relatie werd gevraagd met een enkel item: 'Heb je op dit moment verkering, of een vaste vriend of vriendin?'. Respondenten beantwoordden deze vraag op een 5-puntsschaal. De respondenten die aangaven op dit moment een partner te hebben, konden daarbij aangeven hoe lang hun partner-relatie duurde.

Resultaten

Emotionele problemen, band met ouders, en de kwaliteit van partner-relaties

Op T1 had 31% ($n = 178$) van alle deelnemers een partner. Van deze adolescenten had ongeveer 27% ($n = 48$) een partner voor een periode langer dan drie maanden; 28% ($n = 53$) een partner voor een periode tussen de drie en twaalf maanden; ongeveer 37% ($n = 65$) een partner voor een periode tussen één en drie jaar; en ongeveer 7% ($n = 12$) een partner-relatie die al langer dan drie jaar duur-

de. De gemiddelden-verschillen tussen de jongeren met en zonder partner-relatie werden geanalyseerd met t-toetsen, waarbij het wel of niet hebben van een partner-relatie de onafhankelijke variabele was. Tabel 1 laat zien dat voor alle respondenten op T1 de gemiddelden van psychische stress, depressieve stemmingen en ontevredenheid met leven behoorlijk laag waren. Jongeren die een partner hadden waren minder ontevreden over hun leven dan hun leeftijdgenoten zonder partner [$t(428) = 3.78, p < .001$]. Er waren geen verschillen tussen jongeren met en zonder partner in de kwaliteit van de band met ouders. In beide groepen rapporteerden jongeren dat zij veel zorgzaamheid – vooral van de moeder – en weinig overbescherming ervaarden. Bovendien rapporteerden adolescenten met een partner-relatie een hoge mate van sociale steun te ontvangen van hun partner en in hoge mate betrokken te zijn op hun partner.

Tabel 1. Gemiddelden en Standaard Deviaties voor Emotionele Problemen, Band met Ouders, en Kwaliteit van Partner-relaties op T1

	Met Partner Relatie (n = 178)		Zonder Partner Relatie (n = 388)	
	M	SD	M	SD
Psychische stress (1-4)	1.71	.61	1.76	.71
Depressieve stemmingen (1-4)	1.33	.48	1.38	.60
Ontevredenheid met leven (1-7)	2.77	.90	3.10 ^{***}	1.14
Zorgzaamheid moeder (1-4)	3.54	.39	3.54	.39
Overbescherming moeder (1-4)	1.72	.42	1.74	.44
Zorgzaamheid vader (1-4)	3.24	.58	3.24	.56
Overbescherming vader (1-4)	1.79	.45	1.76	.44
Sociale steun van partner (1-10)	8.63	1.51		
Betrokkenheid op partner (1-5)	4.12	.56		

Noot. De minimale en maximale waarden van de antwoordschalen voor elk van de variabelen staan tussen haakjes weergegeven achter de variabelennamen. De significante t-toets resultaten voor het gemiddelde verschil tussen de groepen met en zonder partner is: ^{***} $p < .001$.

Aanvullende analyses werden uitgevoerd om mogelijke sekseverschillen tussen de groepen adolescenten met en zonder partner te bekijken. Het bleek dat voor jongeren die een partner-relatie hadden, meisjes over het algemeen een hoger niveau van depressieve stemmingen ervaarden dan jongens [$t(150) = 2.04, p < .05$] en dat ook in de groep jongeren zonder partner-relatie meisjes een hogere mate van psychische stress [$t(383) = 4.22, p < .001$] en depressieve stemmingen [$t(368) = 3.81, p < .001$] ervaarden in vergelijking met jongens. Er waren geen sekseverschillen met betrekking tot de band met ouders en de kwaliteit of duur van de partner-relaties.

Samenhang tussen emotionele problemen en band met ouders

Met behulp van Pearson correlaties, gepresenteerd in Tabel 2, onderzochten wij de cross-sectionele en longitudinale bivariate relaties tussen de band met ouders en indicatoren van emotionele problemen. Net als met de t-toetsen, werd deze analyse apart uitgevoerd voor de groepen jongeren met en zonder partner-relatie. Alhoewel er geen verschillen waren in de gemiddelde niveaus van zorgzaamheid en overbescherming van ouders, bleek dat de sterkte van het verband tussen de band met ouders op T1 (1994) en de mate van depressiviteit, psychische stress en ontevredenheid met leven op T1 en T2 (1997) wél varieerde tussen deze groepen. Voor de adolescenten die geen partner-relatie hadden waren de meeste cross-sectionele correlaties significant, variërend in sterkte van .11 (n.s.) tot .34 ($p < .001$). Over het algemeen waren hogere niveaus van depressieve stemmingen, psychische stress en ontevredenheid met leven verbonden aan minder ouderlijke zorgzaamheid en meer ouderlijke overbescherming. In contrast hiermee bleek dat voor de jongeren die wél een partner-relatie hadden, slechts twee cross-sectionele correlaties significant waren: zorgzaamheid vader [$R = -.28, p < .001$] en overbescherming vader [$R = .21, p < .01$] correleerden beide met ontevredenheid met leven op T1. Een analyse van de longitudinale verbanden liet eenzelfde soort groepsverschillen zien tussen respondenten met en zonder een partner. Acht van de twaalf Pearson correlaties tussen ouderlijke zorgzaamheid en overbescherming op T1 en de drie indicatoren van emotionele problemen op T2 waren significant voor diegenen zonder partner, variërend in sterkte van .13 ($p < .01$) tot .26 ($p < .001$), terwijl voor diegenen met partner er slechts één significante correlatie werd gevonden: tussen zorgzaamheid vader op T1 en ontevredenheid met leven op T2 [$R = -.34, p < .001$].

Alhoewel een visuele inspectie liet zien dat de meeste Pearson correlaties sterker waren voor respondenten die geen partner hadden, was dit verschil niet altijd statistisch significant. De Fisher Z-toetsen voor het vergelijken van correlaties tussen onafhankelijke groepen gaven aan dat slechts een minderheid van de correlaties (3 uit 24) in de groep van jongeren zonder partner-relatie significant hogere waarden hadden dan de correlaties in de groep jongeren met partner-relatie.

Cross-sectionele regressie - emotionele problemen T1 op band met ouders T1

De bivariate verbanden maakten duidelijk dat voor zowel vaders als moeders de zorgzaamheid en overbescherming dimensies onderling sterk waren gecorreleerd. Dit benadrukt het belang van multivariate analyses, waarin de voorspellende waarde van één indicator van de kwaliteit van de band met ouders wordt gecontroleerd voor de voorspellende waarde van een andere indicator van de kwaliteit van de band met ouders. Daarom voerden wij in een volgende stap hiërarchische regressie-analyses uit voor de totale steekproef, om de multivariate relaties te kunnen toetsen tussen de band met ouders en psychische stress, depressieve stemmingen en ontevredenheid met leven in de late adolescentie. Aangezien we zicht wilden krijgen op de aanvullende predictieve waarde van de band met ouders boven de invloed van socio-demografische variabelen, controleerden we in de analyse voor geslacht, leeftijd, woonsituatie en opleidingsniveau. Interactietermen tussen de band met ouders en partner-relatie status werden berekend (cf. Aiken & West, 1991) en vervolgens opgenomen in de regressievergelijking om het mogelijke moderator-effect van partner-relaties op het verband tussen de band met ouders en emotionele problemen te toetsen. Alle variabelen in het regressiemodel werden getransformeerd naar een z-verdeling. Alhoewel de verschillende indicatoren van

Tabel 2. Pearson Correlaties tussen Emotionele Problemen en Band met Ouders

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(1) Psychische stress T1		.74***	.46***	.42***	.32***	.16***	-.12	.16**	-.23**	.13
(2) Depressieve stemmingen T1	.70***		.46***	.42***	.37***	.23***	-.19***	.20***	-.23***	.11
(3) Ontvreedenheid leven T1	.31***	.35***		.27***	.29***	.44***	-.32***	.23***	-.34***	.24***
(4) Psychische stress T2	.38***	.35***	.18		.70***	.30***	-.06	.10	-.17***	.13**
(5) Depressieve stemmingen T2	.30***	.37***	.32***	.69***		.43***	-.10	.12	-.20***	.18***
(6) Ontvreedenheid leven T2	.09	.22	.46***	.34***	.43***		-.19***	.14**	-.26***	.22***
(7) Zorgzaamheid moeder T1	-.05	-.09	-.18	.00	-.01	-.11		-.51***	.51***	-.39***
(8) Overbescherming moeder T1	.06	.07	.07	-.02	-.06	-.07	-.57***		-.28***	.61***
(9) Zorgzaamheid vader T1	-.10	-.13	-.28***	-.04	-.07	-.34***	.53***	-.31**		-.55***
(10) Overbescherming vader T1	.14	.16	.21**	.03	.01	.17	-.35***	.64***	-.56***	

Not. Correlaties voor adolescenten zonder partner-relatie ($n = 388$) zijn weergegeven in de rechterboven-driehoek van de matrix; correlaties voor de adolescenten met partner-relatie ($n = 178$) zijn weergegeven in de linkeronder-driehoek. Alpha-niveau werd gezet op $p < .01$.
 ** $p < .01$, *** $p < .001$.

de band met ouders onderling sterk correleerden, bleek dit niet van invloed te zijn op de uitkomsten van de regressie-analyses. De waarden van de Variantie Inflatie Factor (VIF) stegen voor geen van de voorspellers boven een waarde van 10 uit, wat uitwijst dat de resultaten niet onbetrouwbaar zijn als gevolg van multi-collineariteit (Stevens, 1996).

Uit de drie cross-sectionele regressie-analyses, gepresenteerd in Tabel 3, bleek dat geslacht een significant negatief verband had met emotionele problemen, wat duidelijk maakt dat meisjes hogere niveaus van psychische stress, depressieve stemmingen en ontevredenheid met leven rapporteerden dan jongens. Andere socio-demografische variabelen (leeftijd, woonsituatie, opleidingsniveau) waren niet gerelateerd aan emotionele problemen in deze multivariate analyses. Verder bleek dat zowel de overbescherming als zorgzaamheid van vader significante verbanden hadden met emotionele problemen. Zo hing de overbescherming van vaders samen met een lagere psychische stress en minder intense depressieve stemmingen, terwijl de zorgzaamheid van vaders samenhang met lagere niveaus van psychische stress en ontevredenheid met leven. Alhoewel zorgzaamheid van moeder ook significant samenhang met een lagere ontevredenheid met leven en de overbescherming van moeder significant samenhang met hogere niveaus van depressieve stemmingen, werden er voor de band met moeder geen *systematische* verbanden gevonden met indicatoren van emotionele problemen.

Eén interactie-effect, overbescherming moeder $\times$ partner-relatie status, was een significante voorspeller van zowel psychische stress [$\beta = -.13, p < .05$], depressieve stemmingen [$\beta = -.23, p < .01$] als ontevredenheid met leven [$\beta = -.16, p < .05$]. Dit betekent dat voor adolescenten zonder partner-relatie, de overbescherming van moeder sterker was gerelateerd aan emotionele problemen dan voor adolescenten mét een partner-relatie. Een ander interactie-effect, overbescherming vader $\times$ partner-relatie status, was een significante voorspeller van zowel depressieve stemmingen [$\beta = .16, p < .05$] als ontevredenheid met leven [$\beta = .15, p < .05$]. Dit geeft opnieuw aan dat voor jongeren zonder partner-relatie de overbescherming van vader sterker was gerelateerd aan emotionele problemen dan voor jongeren mét partner-relatie. Omdat de groep respondenten die een partner-relatie hadden meer meisjes dan jongens bevatte ($n = 118, 66\%$) onderzochten we mogelijke drie-weg interacties tussen de band met ouders $\times$ partner-relatie status $\times$ geslacht. Er waren geen significante interacties, wat dus betekent dat de gevonden verschillen in cross-sectionele samenhang tussen de kwaliteit van de band met ouders en emotionele problemen tussen groepen jongeren met en zonder partner-relatie zowel opgaan voor jongens als voor meisjes. Kort samengevat laten de cross-sectionele resultaten zien dat de band met ouders gerelateerd is aan emotionele problemen in de late adolescentie en dat er tentatief bewijs is voor de stelling dat de band met ouders het sterkst samenhangt met emotionele problemen in de groep jongeren zonder partner.

Longitudinale regressie - emotionele problemen T2 op band met ouders T1

In een volgende stap analyseerden wij de relatie tussen de band met ouders en latere niveaus van emotionele problemen op T2, gecontroleerd voor de stabiliteit in emotionele problemen van T1 tot T2. De resultaten van deze drie multiple regressie-analyses staan in Tabel 4 en laten zien dat woonsituatie (zelfstandig wonen) een significant positief verband had met de psychische stress gerapporteerd door de respondenten. Bovendien blijkt dat leeftijd significant negatief samenhang met psychische stress en depressieve stemmingen en dat jongens

Tabel 3. Cross-Sectionele Hierarchische Regressie-analyses: Emotionele Problemen T1 op Band met Ouders en Relationele Status T1

		Psychische Stress T1	Depressieve Stemmingen T1	Ontevredenheid met Leven T1
Stap 1				
Geslacht	-.16 ^{***}	-.17 ^{***}	-.08	
Leeftijd	-.01	-.01	-.02	
Woonsituatie		.07	.07	.02
Opleidingsniveau		.08	.05	.01
	ΔR^2 voor Stap 1:	$\Delta R^2 = .04$ ^{***}	$\Delta R^2 = .04$ ^{***}	$\Delta R^2 = .01$ (n.s.)
Stap 2				
Geslacht		-.20 ^{***}	-.20 ^{***}	-.14 ^{**}
Leeftijd		-.01	.02	.05
Woonsituatie		.04	.04	-.01
Opleidingsniveau		.08	.04	-.01
Zorgzaamheid moeder		-.03	-.08	-.13 [*]
Overbescherming moeder		.06	.17 ^{**}	.09
Zorgzaamheid vader		-.22 ^{***}	-.21 ^{***}	-.23 ^{***}
Overbescherming vader		-.17 [*]	-.21 ^{**}	-.10
Relationele status		-.03	-.03	-.18 ^{***}
	ΔR^2 voor Stap 2:	$\Delta R^2 = .05$ ^{***}	$\Delta R^2 = .07$ ^{***}	$\Delta R^2 = .14$ ^{***}
Stap 3				
Geslacht		-.20 ^{***}	-.20 ^{***}	-.14 ^{**}
Leeftijd		-.00	.02	.05
Woonsituatie		.04	.04	-.02
Opleidingsniveau		.08	.04	-.00
Zorgzaamheid moeder		-.02	-.08	-.13 [*]
Overbescherming moeder		.05	.15 [*]	.08
Zorgzaamheid vader		-.21 ^{***}	-.20 ^{***}	-.23 ^{***}
Overbescherming vader		-.16 [*]	-.19 ^{**}	-.08
Relationele status		-.04	-.04	-.19 ^{***}
Zorgzaamheid moeder x Relationele status		-.03	-.02	.02
Overbescherming moeder x Relationele status		-.13 [*]	-.23 ^{**}	-.16 [*]
Zorgzaamheid vader x Relationele status		.09	.06	.08
Overbescherming vader x Relationele status		.09	.16 [*]	.15 [*]
	ΔR^2 voor Stap 3:	$\Delta R^2 = .01$ (n.s.)	$\Delta R^2 = .03$ ^{**}	$\Delta R^2 = .02$ [*]
<i>voor Totale Model:</i>		$R^2 = .11$	$R^2 = .14$	$R^2 = .17$

Noot. Geslacht, woonsituatie, en relationele status werden gedummy-codeerd (0 = meisje / uitwonend / zonder partner-relatie). Alle regressie vergelijkingen waren statistisch significant: $F(13, 465) = 4,17$ ($p < .001$) voor psychische stress, $F(13, 462) = 5,45$ ($p < .001$) voor depressieve stemmingen, en $F(13, 466) = 6,97$ ($p < .001$) voor ontevredenheid met leven. De gestandaardiseerde beta's zijn gepresenteerd voor zowel de hoofd als interactie-effecten.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

minder hoge niveaus van psychische stress en depressieve stemmingen rapporteerden. De sterkste voorspellers voor psychische stress, depressieve stemmingen en ontevredenheid met leven op T2 waren de eerdere manifestaties van diezelfde vormen van emotionele problemen op T1. In tegenstelling tot de uitkomsten van de cross-sectionele analyses bleek hier dat de band met ouders geen systematisch longitudinale associaties liet zien met latere emotionele problemen over een driejaars periode. Desalniettemin toonden de analyses aan dat zorgzaamheid van vader op T1 significant negatief samenhang met een latere ontevredenheid met leven en depressieve stemmingen op T2. Deze significante relatie moet echter met voorzichtigheid worden geïnterpreteerd, aangezien de verandering in verklaarde variantie in de regressiestap niet significant was. Dit geeft aan dat deze relatie, gevonden in deze steekproef, niet per se teruggevonden wordt in een algemene populatie van laat-adolescenten. Er waren geen significante interactie-effecten tussen de band met ouders en partner-relatie status. Over het algemeen bleek dus dat de band met ouders op T1 niet sterk voorspellend was voor latere emotionele problemen op T2. Dit geldt voor zowel jongeren met als zonder een partner-relatie.

Longitudinale regressie - emotionele problemen T2 op kwaliteit en duur van partner-relaties T1

We voerden een andere set van longitudinale multiële regressie-analyses uit voor de selecte groep van jongeren met een partner op T1, om te onderzoeken of hun emotionele problemen op T2 voorspeld zouden kunnen worden aan de hand van de kwaliteit en duur van de partner-relatie op T1. In Tabel 5 staan de uitkomsten weergegeven, met zowel de bivariante correlaties als de multivariate regressie coëfficiënt voor de longitudinale relaties tussen kwaliteit en duur van partner-relaties en emotionele problemen. Over het algemeen laten de resultaten hier zien dat – gecontroleerd voor eerdere niveaus van emotionele problemen op T1 – noch de duur van de relatie, noch de sociale steun van of betrokkenheid op de partner – gerelateerd waren aan latere niveaus van emotionele problemen op T2.

Discussie

In de huidige studie analyseerden we de gegevens van 568 adolescenten in de leeftijd van 15 tot en met 19 jaar, die waren geïnterviewd op twee meetmomenten (1994 en 1997). De cross-sectionele resultaten maakten duidelijk dat zowel overbescherming als lage niveaus van zorgzaamheid van vader significante voorspellers waren van psychische stress, depressieve stemmingen en ontevredenheid met leven bij jongeren. Bovendien bevestigden de cross-sectionele bevindingen de hypothese dat de band met ouders sterker samen zou hangen met emotionele problemen van jongeren die (nog) geen partner-relatie hadden. In tegenstelling tot dit gegeven bleek echter uit de longitudinale analyses dat de band met ouders niet systematisch samenhang met latere niveaus van emotionele problemen als we controleerden voor de stabiliteit in emotionele problemen van T1 naar T2. Er werden geen significante verbanden gevonden tussen de kwaliteit en duur van partner-relaties en latere emotionele problemen onder laat-adolescenten.

De respondenten zagen hun ouders over het algemeen als zorgzame en beschermende personen en rapporteerden relatief lage niveaus van emotionele problemen. In overeenstemming met Parker (1990) vonden wij dat jongeren hogere niveaus van zorgzaamheid van hun moeders ervaarden dan van hun vaders, alhoewel moeders niet werden gezien als sterker overbeschermend dan vaders. De correlatie coëfficiënten leken deze bevindingen aanvankelijk tegen te

Tabel4. Longitudinale Hierarchische Regressie-analyses: Emotionele Problemen T2 op Band met Ouders en Relationele Status T1

		Psychische Stress T2	Depressieve Stemmingen T2	Ontevredenheid met Leven T2
Stap 1				
	Geslacht	-.12**	-.14**	-.03
	Leeftijd	-.09	-.10	-.01
	Woonsituatie	.13**	.13*	.06
	Opleidingsniveau	.06	.05	-.04
	<i>ΔR² voor Stap 1:</i>	<i>ΔR² = .04***</i>	<i>ΔR² = .04***</i>	<i>ΔR² = .00 (n.s.)</i>
Stap 2				
	Geslacht	-.06	-.09*	.01
	Leeftijd	-.09	-.10	.00
	Woonsituatie	.11*	.10*	.05
	Opleidingsniveau	.03	.03	-.04
	Emot. Prlom. Voorspeller T1	.36***	.34***	.48***
	<i>ΔR² voor Stap 2:</i>	<i>ΔR² = .12***</i>	<i>ΔR² = .11***</i>	<i>ΔR² = .23***</i>
Stap 3				
	Geslacht	-.08	-.10*	-.00
	Leeftijd	-.11*	.11*	.01
	Woonsituatie	.10*	.09*	.03
	Opleidingsniveau	.04	.04	-.04
	Emot. Probl. Voorspeller T1	.34***	.31***	.44***
	Zorgzaamheid moeder	-.00	-.01	.03
	Overbescherming moeder	.00	-.01	.02
	Zorgzaamheid vader	-.11*	-.12*	-.15**
	Overbescherming vader	-.10	-.07	-.03
	Relationele status T1	.04	.01	-.02
	<i>ΔR² voor Stap 3:</i>	<i>ΔR² = .02 (n.s.)</i>	<i>ΔR² = .02 (n.s.)</i>	<i>ΔR² = .02 (n.s.)</i>
Stap 4				
	Geslacht	-.08	-.10*	-.01
	Leeftijd	-.11*	-.11*	.01
	Woonsituatie	.10*	.09	.03
	Opleidingsniveau	.05	.05	-.04
	Emot. Probl. Voorspeller T1	.33***	.31***	.43***
	Zorgzaamheid moeder	-.01	-.01	.03
	Overbescherming moeder	-.00	-.02	.01
	Zorgzaamheid vader	-.10	-.11*	-.15**
	Overbescherming vader	-.09	-.07	-.03
	Relationele status T1	.03	.01	-.03
	Zorgzaamheid moeder x Relationele status	-.01	.00	.02
	Overbescherming moeder x Relationele status	-.03	-.03	-.08
	Zorgzaamheid vader x Relationele status	.05	.05	.01
	Overbescherming vader x Relationele status	.07	.07	.08
	<i>ΔR² voor Stap 4:</i>	<i>ΔR² = .00 (n.s.)</i>	<i>ΔR² = .00 (n.s.)</i>	<i>ΔR² = .00 (n.s.)</i>
	<i>R² voor Totale Model:</i>	<i>R² = .18</i>	<i>R² = .17</i>	<i>R² = .25</i>

Noot. Geslacht, woonsituatie, en relationele status werden gedummy-codeerd (0 = meisje / uitwonend / zonder partner-relatie). Alle regressie vergelijkingen waren statistisch significant: $F(14, 462) = 7,10$ ($p < .001$) voor psychische stress, $F(14, 458) = 6,62$ ($p < .001$) voor depressieve stemmingen, en $F(14, 462) = 10,71$ ($p < .001$) voor ontevredenheid met leven. Gestandaardiseerde beta's zijn gepresenteerd voor zowel hoofd als interactie-effecten. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Tabel 5. Longitudinale Hierarchische Regressie-analyses: Emotionele Problemen T2 op Kwaliteit en Duur van Partner-relaties T1

	Psychische Stress T2		Depressieve Stemmingen T2		Ontevredenheid met Leven T2	
	Rxy ^a	β^b	Rxy	β	Rxy	β
Betrokkenheid op Partner T1	-.11	-.03	-.08	.02	-.12	-.18
Sociale Steun van Partner T1	-.02	-.06	-.04	-.08	-.11	.11
Duur van Partner-relatie T1	.02	-.06	-.02	-.15	.07	-.14
<i>R² van Stap in Totale Model:</i>	<i>R² = .01 (n.s.)</i>		<i>R² = .03 (n.s.)</i>		<i>R² = .04 (n.s.)</i>	

Noot. Alleen de derde, laatste stap van het regressiemodel is gepresenteerd, omdat we ons in deze analyses specifiek richtten op mogelijke langere-termijn uitkomsten van partner-relaties. Geslacht, leeftijd, woonsituatie, en opleidingsniveau werden opgenomen in stap 1, de eerdere manifestatie van een indicator van emotionele problemen T1 in stap 2. Uitkomsten voor de totale modellen: $F(8, 107) = 1,91$ ($p = .07$) voor psychische stress, $F(8, 104) = 2,42$ ($p = .02$) voor depressieve stemmingen, $F(8, 104) = 3,72$ ($p = .001$) voor ontevredenheid met leven.

^a De term 'Rxy' verwijst naar de longitudinale correlatie tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabele.

^b Het symbool 'b' verwijst naar de gestandaardiseerde beta-coëfficiënt in de longitudinale regressie-analyses.

spreken, aangezien de zorgzaamheid van vader en moeder even sterk waren gerelateerd aan emotionele problemen. Paterson et al. (1995) beargumenteerden echter al dat lagere niveaus van vaderlijke zorgzaamheid als 'normaal' zouden kunnen gelden voor het merendeel van de jeugd en daarom geen sterker verband zouden hoeven hebben met emotionele problemen. De onderhavige studie maakte verder duidelijk dat jongeren die een partner-relatie hadden géén duidelijk lagere niveaus van psychische stress en depressieve stemmingen rapporteerden.

De cross-sectionele resultaten maakten duidelijk dat overbescherming van vader gerelateerd was aan depressieve stemmingen en een ontevredenheid met het leven, terwijl de zorgzaamheid van vader verband hield met alle drie indicatoren van emotionele problemen. Dit komt overeen met eerdere bevindingen, die eveneens lieten zien dat de kwaliteit van de band met ouders matig sterke, negatieve verbanden had met levenssatisfactie, depressieve stemmingen en emotioneel welbevinden. In contrast met de uitkomsten van eerdere studies vonden wij echter dat de overbescherming van vader een negatieve in plaats van positieve relatie had met de indicatoren van emotionele problemen bij laat-adolescenten. Misschien is het zo dat – tot op zekere hoogte en in combinatie met hoge niveaus van zorgzaamheid – jongeren de autonomiebeperkende gedragingen van hun vaders zien als passend bij de vaderrol in het gezin. Verder laten de huidige resultaten zien dat zorgzaamheid en overbescherming van moeder niet systematisch gerelateerd zijn aan emotionele problemen tijdens de late adolescentie.

Alhoewel de cross-sectionele resultaten aangeven dat er matig tot sterke verbanden zijn tussen de band met ouders en emotionele problemen, laten de longitudinale analyses zien dat de band met ouders op T1 niet de latere ontwikkeling van psychische stress, depressieve stemmingen en ontevredenheid met het leven op T2 voorspelde. Over het algemeen zijn deze resultaten in overeenstemming met die uit de longitudinale studies van Kenny en Lomax (1998) en Rice en Fitzgerald (1995), die geen duidelijk bewijs leverden voor een longitudinale relatie tussen de band met ouders en emotionele problemen. Net zoals in de twee eer-

der genoemde studies, gebruikten we in het onderhavige onderzoek een longitudinaal design met twee meetmomenten. Een belangrijk verschil echter betreft de tijdsintervallen tussen de meetmomenten onderling die werden gebruikt in de verschillende studies (1, 2 en 3 jaar), evenals het gebruik van verschillende meetinstrumenten voor het concept kwaliteit van de band met ouders (PAQ, Kenny, 1987; IPPA, Armsden & Greenberg, 1987; PBI, Parker et al., 1979). Dus ondanks verschillen in onderzoeksdesign en gebruikte instrumenten, laat longitudinaal onderzoek consistent zien dat de relaties tussen de band met ouders en latere emotionele problemen niet systematisch zijn.

Waarom geen systematische longitudinale verbanden tussen de band met ouders en emotionele problemen in de late adolescentie?

Niet alleen staan de longitudinale resultaten van de huidige studie in contrast met de matig sterke verbanden tussen de band met ouders en emotioneel welbevinden die over het algemeen worden gevonden in cross-sectionele studies; ze lijken ook niet aan te sluiten op de notie van een 'continuïteit in aanpassing' in hechtings- en sociaal-cognitieve theoretische perspectieven (Sroufe & Waters, 1977; Baldwin, 1992). Volgens deze perspectieven zouden we moeten verwachten dat de ervaren warmte en overbescherming van ouders redelijk stabiel zijn over de tijd heen omdat, alhoewel vroege ouder-kind interacties de latere relationele gebeurtenissen van een persoon kleuren, intimiteitspatronen waarschijnlijk niet onveranderlijk zijn en onafhankelijk van nieuwe gebeurtenissen (Sroufe et al., 1999). De huidige bevindingen met betrekking tot de sterkte van de longitudinale verbanden tussen de band met ouders en emotionele problemen staan ons niet toe eenduidig informatie af te leiden over de stabiliteit van de kwaliteit van ouder-kind relaties. Desalniettemin zou de afwezigheid van een significant longitudinale relatie tussen de band met ouders en emotionele problemen in de huidige studie kunnen betekenen dat relationele schema's minder-dan-redelijk stabiel zijn gedurende de late adolescentie.

Laat-adolescenten leren partner-relaties aan te gaan en vast te houden en beginnen te experimenteren met sex, liefde en intimiteit (Paul & White, 1990; Roscoe et al., 1987). Omdat jonge mensen gedurende deze levensfase zo snel en veel willen leren over partner-relaties, kan de late adolescentie wellicht gezien worden als een 'sensitieve periode' in de ontwikkeling van intimiteits- en verzorgingsbehoeften en gedrag. Er kan een grotere openheid zijn bij jongeren voor nieuwe, romantische ervaringen zoals afspraakjes (Sanderson & Cantor, 1995) en een sterkere neiging om actief situaties op te zoeken waarbij de kans groter is op het 'vinden' van een partner, bijvoorbeeld door uit te gaan naar een disco (Noack, 1990). De perceptie van jongeren op intieme relaties verandert waarschijnlijk door wat zij aan nieuwe ervaringen meemaken op het moment dat zij zich gaan richten op partner-relaties. De mogelijk lage stabiliteit van de band met ouders in de late adolescentie zou er dan toe kunnen leiden dat eerdere percepties van ouder-kind relaties getransformeerd worden gedurende een drie-jaars tijdsinterval zoals in de huidige studie, waarmee de oudere waarnemingen niet langer relevant zouden zijn voor het huidige emotionele welbevinden.

Enkele andere verklaringen voor de afwezigheid van het longitudinale verband tussen de band met ouders en emotionele problemen moeten ook worden beschouwd. Ten eerste kan het verband tussen emotionele problemen en de band met ouders worden veroorzaakt door een 'derde variabele'. Zo kunnen neuroticisme, een 'moeilijk' temperament of lage sociabiliteit van adolescenten allemaal

leiden tot zowel hogere niveaus van emotionele problemen als minder zorgzaamheid en meer overbescherming van ouders. Een andere mogelijkheid is dat er een 'omgekeerd causaal verband' is, oftewel van emotionele problemen naar de band met ouders. Depressieve stemmingen of psychische stress bij jongeren zou kunnen leiden tot minder zorgzaam en minder beschermend gedrag van de ouders (verwaarlozing) of juist minder zorgzaam en overbeschermend gedrag (affectieloze controle), als ouders vaardigheden missen om adequaat om te gaan met de emotionele problemen van hun kinderen. Een derde verklaring is dat emotionele problemen en de band met ouders elkaar wederzijds versterken en verwikkeld zijn in een transactioneel proces dat wortelt in een vroegkinderlijke ontwikkelingsperiode. Het zou dus kunnen dat als kinderen, en later adolescenten, de relatie met ouders waarnemen als warm en ondersteunend dit een positief effect heeft op het emotionele welbevinden, dat vervolgens weer leidt tot een hogere affectieve kwaliteit van de ouder-kind relatie. Aangezien deze 'transacties' zich waarschijnlijk ontvouwen in relatief korte tijdsperiodes is het onwaarschijnlijk dat een significante cross-lagged relatie gevonden zou kunnen tussen de band met ouders en emotionele problemen in een onderzoek met driejaars tijdsintervallen tussen de metingen.

Verbanden tussen partner-relaties en emotionele problemen in de late adolescentie

In de huidige studie vonden we dat de twee maten voor partner-relatie kwaliteit op T1 niet gerelateerd waren aan emotionele problemen op T2. Een verklaring voor dit resultaat zou kunnen zijn dat sociale steun en betrokkenheid op een partner geen goede indicatoren zijn van het construct 'relatiekwaliteit'. Ten eerste bestond het instrument om sociale steun te meten slechts uit één item en ten tweede zou het kunnen dat adolescenten niet tevreden zijn over hun partner-relatie maar zich nog steeds wel erg betrokken voelen op hun partner, of relatief weinig sociale steun ervaren maar nog steeds wél tevreden zijn over de relatie. Toch worden sociale steun van en betrokkenheid op de partner vaak beschouwd als proximale indicatoren van relatiekwaliteit (Connolly & Johnson, 1996; Rusbult, Martz, & Agnew, 1998) en lijken ze tenminste enige heuristische waarde te hebben. Een meer betekenisvolle verklaring zou daarom kunnen zijn dat de kwaliteit van partner-relaties voor 15- tot 19-jarigen nog niet zo belangrijk is in een absolute zin. Volgens Roscoe et al. (1987), veranderen de motieven voor het aangaan van partner-relaties tijdens deze periode van vooral gericht op sex en sociale status naar het voldoen aan intimiteits- en verzorgingsbehoeften, waarbij de laatste soort motieven waarschijnlijk nauwer verbonden zijn aan de ervaren sociale steun van en betrokkenheid op de partner.

Literatuur

- Aiken, L.S., & West, S.G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park: Sage Publications.
- Ainsworth, M.D.S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709-716.
- Armsden, G.C. & Greenberg, M.T. (1987). The Inventory of Parent and Peer Attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 427-454.
- Arrindell, W.A., Hanewald, G.J., & Kolk, A.M. (1989). Cross-national constancy of dimensions of parental rearing style: The Dutch version of the Parental Bonding Instrument (PBI). *Personality and Individual Differences*, 10, 949-956.

- Arrindell, W.A., Heesink, J., Feij, J.A. (1999). The Satisfaction With Life Scale (SWLS): Appraisal with 1700 health young adults in the Netherlands. *Personality and Individual Differences*, 26, 815-826.
- Arrindell, W.A., Meeuwesen, L., & Huyse, F.J. (1991). The Satisfaction With Life Scale (SWLS): Psychometric properties in a non-psychiatric medical outpatients sample. *Personality and Individual Differences*, 12, 117-123.
- Baldwin, M.W. (1992). Relational schemas and the processing of social information. *Psychological Bulletin*, 112 (3), 461-484.
- Baldwin, M.W., Keelan, J.P.R., Fehr, B., Enns, V., Koh-Rangarajoo, E. (1996). Social-cognitive conceptualization of attachment working models: Availability and accessibility effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 94-109.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7, 147-178.
- Bartholomew, K., & Thompson, J.M. (1995). The application of attachment theory to counseling psychology. *Counseling Psychologist*, 23, 484-491.
- Belsky, J., & Cassidy, J. (1994). Attachment: Theory and evidence. In: M. Rutter, & D. Hay (Eds.), *Development through life: A handbook for clinicians* (pp. 373-402). Oxford: Blackwell Scientific.
- Bowlby, J. (1977). The making and breaking of affectional bonds. *British Journal of Psychiatry*, 130, 201-210.
- Brennan, K.A., & Shaver, P.R. (1995). Dimensions of adult attachment, affect regulation, and romantic relationship functioning. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 267-283.
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect and prospect. *Monographs of the Society for Research on Child Development*, 50, 66-104. (Nos. 1-2, Serial No. 209).
- Burbach, D.J., & Borduin, C.M. (1986). Parent-child relations and the etiology of depression: A review of methods and findings. *Clinical Psychology Review*, 6, 133-153.
- Conolly, J.A., & Johnson, A.M. (1996). Adolescents' romantic relationships and the structure and quality of their close interpersonal ties. *Personal Relationships*, 3, 185-195.
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Engels, R.C.M.E., Deković, M., Finkenauer, C., & Meeus, W. (2004). *Stability and change in attachment styles in adolescence: The effects of parental attachment and emotional adjustment*. Manuscript submitted for publication.
- Engels, R.C.M.E., Finkenauer, C., Meeus, W., & Dekovic, M. (2001). Parental attachment and adolescents' emotional adjustment: The role of interpersonal tasks and social competence. *Journal of Counseling Psychology*, 48, 428-439.
- Erikson, E.H. (1963). *Childhood and society*, 2nd ed. New York: Norton.
- Ferdinand, R.F., & Verhulst, F.C. (1995). Continuity and change of self-reported problem behaviors from adolescence into young adulthood. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34, 680-690.
- Furman, W., & Wehner, E.A. (1997). Adolescent romantic relationships: A developmental perspective. In: S. Shulman, & W.A. Collins (Eds.), *Romantic relationships in adolescence: Developmental perspectives* (pp. 21-36). San Francisco: Jossey-Bass.
- Goldberg, D.P. (1978). *Manual of the General Health Questionnaire*. Horsham: General Practice Research Unit.
- Greenberg, M., Siegal, J., & Leitch, C.J. (1983). The nature and importance of attachment relationships to parents and peers during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 12, 373-386.
- Grotevant, H.D., Cooper, C.R. (1986). Individuation in family relationships. *Human Development*, 29, 82-100.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.

- Helsen, M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (1999). Psychosociale problemen in de adolescentie: de samenhang met hechting aan ouders en vrienden en identiteit.. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, *54*, 256-276.
- Hendrick, S.S., Hendrick, C., & Adler, N.L. (1988). Romantic relationships: Love, satisfaction, and staying together. *Journal of Personality and Social Psychology*, *54*, 980-988.
- Hinde, R.A. (1979). *Biological basis of human social behavior*. New York: McGraw Hill.
- Kenny, M.E. (1987). The extent and function of parental attachment among first-year college students. *Journal of Youth and Adolescence*, *16*, 17-29.
- Kenny, M.E., & Lomax, R. (1998). Longitudinal pathways linking adolescent reports of maternal and paternal attachments to psychological well-being. *Journal of Early Adolescence*, *18*, 221-244.
- Kenny, M.E., & Rice, K.G. (1995). Attachment to parents and adjustment in late adolescent college students: Current status, applications, and future considerations. *Counseling Psychologist*, *23*, 433-451.
- Kienhorst, C.W.M., Wilde, E.J., Van den Bout, J., & Diekstra, R.F.W. (1990). Psychometrische eigenschappen van een aantal zelfrapportage-vragenlijsten over '(on)welbevinden'. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, *45*, 124-133.
- Koeter, M.W.J., Ormel, J., Van den Brink, W., Dijkstra, W., Schoenmacker, J., & Staal, J. (1987). De waarde van de GHQ als toestandsmaat [The value of the GHQ as a state measure]. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, *29*, 667-674.
- Laursen, B., & Williams, V.A. (1997). Perceptions of interdependence and closeness in family and peer relationships among adolescents with and without romantic partners. In: S. Shulman & W.A. Collins (Eds.), *Romantic relationships in adolescence: Developmental perspectives* (pp. 3-21). San Francisco: Jossey-Bass.
- Lopez, F.G., & Gover, M.R. (1993). Self-report measures of parent-adolescent attachment and separation-individuation: A selective review. *Journal of Counseling and Development*, *71*, 560-569.
- Manassis, K., Owens, M., Adam, K.S., West, M., Sheldon-Keller, A.E. (1999). Assessing attachment: Convergent validity of the Adult Attachment Interview and the Parental Bonding Instrument. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, *33* (4), 559-567.
- Meeus, W. (1989). Parental and peer support in adolescence. In: K. Hurrelmann & U. Engel (Eds.), *The social world of adolescents* (pp. 167-185). New York: De Gruyter.
- Meeus, W. (1996). Studies on identity development in adolescence. An overview of research and some new data. *Journal of Youth and Adolescence*, *25*, 569-598.
- Meeus, W., & Hart, H. 't (1993). *Jongeren in Nederland: Een nationaal survey naar ontwikkeling in de adolescentie en naar intergenerationele overdracht*. Amersfoort: Academische Uitgeverij Amersfoort.
- Murray, S.L., Holmes, J.G., & Griffin, D.W. (1996). The self-fulfilling nature of positive illusions in romantic relationships: Love is not blind, but prescient. *Journal of Personality and Social Psychology*, *71*, 1155-1180.
- Nada Raja, S., McGee, R., & Stanton, W.R. (1992). Perceived attachments to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, *21*, 471-485.
- Neto, F. (1993). The satisfaction with life scale: Psychometric properties in an adolescent sample. *Journal of Youth and Adolescence*, *22*, 125-134.
- Noack, P. (1990). Development of heterosexual friendship in adolescence as purposive person x environment interaction. In: C. Vandenplas-Holper & B.P. Campos (Eds.), *Interpersonal and identity development: New directions in psychological development* (pp. 63-75). Oporto, Inst. de Consulta Psicologica.
- Parker, G. (1983). *Parental overprotection: A risk factor in psychosocial development*. New York: Grune & Stratton.
- Parker, G. (1990). The parental bonding instrument: A decade of research. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *25*, 281-282.

- Parker, G., Tupling, H., & Brown, L.B. (1979). A Parental Bonding Instrument. *Journal of Medical Psychology, 52*, 1-10.
- Parkes, C.M., & Stevenson-Hinde, J. (Eds.) (1982). *The place of attachment in human behaviour*. London: Tavistock Publishing.
- Paterson, J., Pryor, J., & Field, J. (1995). Adolescent attachment to parents and friends in relation to aspects of self-esteem. *Journal of Youth and Adolescence, 24*, 365-376.
- Paul, E.L., & White, K.M. (1990). The development of intimate relationships in late adolescence. *Adolescence, 25*, 375-400.
- Rice, K.G. (1990). Attachment in adolescence: A narrative and meta-analytic review. *Journal of Youth and Adolescence, 19*, 511-538.
- Rice, K.G., & Fitzgerald, D.P. (1995). Cross-sectional and longitudinal examination of attachment, separation-individuation, and college student adjustment. *Journal of Counseling and Development, 73*, 463-475.
- Roscoe, B., Kennedy, D., & Pope, T. (1987). Adolescents' views of intimacy: Distinguishing intimate from nonintimate relationships. *Adolescence, 22*, 511-516.
- Rusbult, C.E., Martz, J.M., Agnew, C.R. (1998). The Investment Model Scale: Measuring commitment level, satisfaction level, quality of alternatives, and investment size. *Personal Relationships, 5*, 357-391.
- Sanderson, C.A., & Cantor, N. (1995). Social dating goals in late adolescence: Implications for safer sexual activity. *Journal of Personality and Social Psychology, 68*, 1121-1134.
- Shaffer, H.R. (2000). The early experience assumption: Past, present, and future. *International Journal of Behavioral Development, 24*, 5-14.
- Sroufe, L.A., Carlson, E.A., Levy, A.K., & Egeland, B. (1999). Implications of attachment theory for developmental psychopathology. *Development and Psychopathology, 11*, 1-13.
- Sroufe, L.A., & Waters, E. (1977). Attachment as an organizational construct. *Child Development, 48*, 1184-1199.
- Stevens, J. (1996). *Applied multivariate statistics for the social sciences*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Van IJzendoorn, M.H., Kranenburg, M.J., Zwart-Woudstra, H.A., Van Buschbach, A.M., & Lambermon, M.W.E. (1991). Gehechtheid over meer generaties: De gehechtheid van de ouder, de gehechtheid van het kind, en diens sociaal-emotionele ontwikkeling. *Kind en Adolescent, 12* (2), 87-97.
- Van IJzendoorn, M.H., & Sagi, A. (2000). Cross-cultural patterns of attachment. In: J. Cassidy, & P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment* (pp.713-734). New York: Guilford Press.
- Wilhelm, K., & Parker, G. (1990). Reliability of the Parental Bonding Instrument and Intimate Bond Measure scales. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 24*, 199-202.
- Zwart, R. de, & Warnaar, M. (1995). *Nationaal scholierenonderzoek 1994. Een beeld van de leefgewoonten, inkomsten, bestedingspatronen, attitudes en tijdsbesteding van scholieren uit het Nederlands voortgezet en beroepsonderwijs*. Den Haag: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.